

Стаття 1268. Прийняття спадщини

- 1. Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її.**
- 2. Не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням.**
- 3. Спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.**
- 4. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, встановлених частинами другою - четвертою статті 1273 цього Кодексу.**

5. Незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Коментар:

1. Для того, щоб набути право на спадщину, спадкоємці за заповітом або за законом мають прийняти її у порядку та у строки, встановлені законом.

Акт прийняття спадщини характеризується наступними ознаками:

1) односторонній характер даного правочину, оскільки його здійснення залежить виключно від волі спадкоємця. Факт прийняття спадщини одним із спадкоємців породжує правові наслідки лише безпосередньо для даної особи і жодним чином не впливає на юридичне положення інших спадкоємців;

2) безумовність та беззастережність передбачають, що не можна поставити факт прийняття спадщини у залежність від настання або ненастання якої-небудь умови (наприклад, прийняття спадщини одним із спадкоємців за умови, що інші спадкоємці від спадщини відмовляються), рівно як і не допускається часткове прийняття спадщини з відмовою від прийняття тієї її частини, що залишилася;

3) прийняття спадкоємцем спадщини хоча б у частині свідчить про те, що спадкоємець прийняв її у цілому, незалежно від того, у чому полягає частина, що залишилася, і де

вона знаходиться. Згідно абзацу першого п. 208 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України прийняття спадщини може мати місце лише щодо всієї спадщини. Наведене правило є відображенням концепції універсальності у спадковому праві.

Риса універсальності прийняття спадщини стосується не лише прийняття спадщини за однією підставою - за заповітом або за законом, але також поширюється і на випадки закликання спадкоємця до спадкування одночасно і за заповітом, і за законом (в тому числі в порядку спадкової трансмісії). Якщо спадкоємець здійснює волевиявлення щодо прийняття спадкового майна, залишеного на його користь за заповітом, це означає, що до нього автоматично переходить також спадщина за законом. Для придбання права на таку спадщину він не повинен її приймати яким-небудь особливим актом.

Водночас при реалізації права на прийняття спадщини шляхом подання заяви про її прийняття до нотаріальної контори спадкоємцем, який має право на прийняття спадщини одночасно і за заповітом, і за законом, йому доцільніше у заяві вказувати про те, що він приймає спадщину і за заповітом, і за законом.

Слід підкреслити, що норма про те, що прийняття частини спадщини є прийняттям усієї спадщини, за аналогією не застосовується до правовідносин, пов'язаних з відмовою від прийняття спадщини. Такий висновок підтверджується нормою ч. 5 ст. 1275 ЦК, де закріплено, що відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом. Таким чином, при відмові від прийняття спадщини заповіт і закон розглядаються як дві окремі і незалежні одна від одної підстави спадкування;

4) наявність зворотної юридичної сили акту прийняття спадщини. Прийнята спадщина завжди вважається належною спадкоємцеві з часу її відкриття незалежно від того, коли вона була фактично прийнята. Дане положення частини п'ятої коментованої статті має винятково важливе значення для охорони законних прав спадкоємця, адже у разі прийняття ним спадщини він набуває право не лише на майно, що виявилось в наявності на час прийняття спадщини, але й на майно, що було в наявності на час її відкриття. Відповідно, у випадках, коли спадкове майно перейшло до неуповноважених на те осіб в проміжку між моментом відкриття та моментом прийняття спадщини, спадкоємець в силу цієї норми набуває право витребування цього майна з чужого незаконного володіння, а також право на пред'явлення позову про відшкодування збитків, заподіяних внаслідок незаконного володіння, користування або розпорядження зазначеним майном.

Виходячи з того, що спадкове майно належить спадкоємцеві з дня смерті спадкодавця, на цей день визначається і його вартість, що має важливе значення при розрахунках з кредиторами спадкодавця. Будь-які прибутки, одержані спадкоємцем внаслідок використання спадкового майна, не тягнуть за собою збільшення його вартості. В свою чергу видатки, понесені ним у зв'язку з утриманням цього майна, є витратами самого спадкоємця, який не вправі віднести їх на рахунок спадщини.

Правило про зворотню силу акту прийняття спадщини не застосовується, якщо до складу спадщини входить нерухомість. Право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця не з часу відкриття спадщини, а з моменту державної реєстрації цього майна (ч. 2 ст. 1299 ЦК).

2. На відміну від ЦК УРСР, який встановлював єдиний порядок прийняття спадщини незалежно від того, чи присутній спадкоємець в місці прийняття спадщини, новим ЦК у врегулювання цього питання внесені значні корективи. Щодо спадкоємців, які на час відкриття спадщини постійно проживали спільно із спадкодавцем ("присутніх спадкоємців"), встановлюється презумпція прийняття спадщини, яка може бути спростована лише шляхом подання ними заяви про відмову від спадщини до нотаріальної контори. Для тих спадкоємців, які не проживали разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини ("відсутніх спадкоємців"), єдиним виявом бажання прийняти спадщину є заява про це, подана до нотаріального органу (ч. 1 ст. 1269 ЦК).

Поділ спадкоємців на присутніх та відсутніх вперше було впроваджено ще у ЦК УРСР 1922 р. Щоправда, в новому ЦК дещо змінюється підхід до визначення присутніх спадкоємців: якщо в ЦК УРСР 1922 р. присутніми вважалися ті спадкоємці, які проживали в одному населеному пункті із спадкодавцем, то за новим ЦК критерієм визнання спадкоємця присутнім є проживання останнього в одному будинку або квартирі з померлим.

Для того, щоб спадкоємець вважався таким, що прийняв спадщину, самого факту спільного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини недостатньо. Необхідно, щоб таке проживання було постійним.

Перелік документів та інших доказів, які дозволяють визначити постійність проживання,

містяться у п. 211 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Згідно з цією нормою доказом постійного проживання разом зі спадкодавцем можуть бути: довідка житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, відповідного органу місцевого самоврядування про те, що спадкоємець безпосередньо перед смертю спадкодавця проживав разом зі спадкодавцем; копія рішення суду, що набрало законної сили, про встановлення факту своєчасного прийняття спадщини; реєстраційний запис у паспорті спадкоємця або в будинковій книзі, який свідчить про те, що спадкоємець постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, та інші документи, що підтверджують факт постійного проживання разом зі спадкодавцем.

Поняття "постійне проживання" не слід розуміти обмежено. Спадкоємець вважатиметься таким, що постійно проживав разом із спадкодавцем, і в тому випадку, коли за певний, навіть значний, час до настання смерті спадкодавця він відбув з місця проживання спадкодавця у довготривалі відрядження, з якого повернувся після закінчення строку для прийняття спадщини. Незважаючи на те, що такий спадкоємець жодних дій для прийняття спадщини не здійснював або навіть не знав про сам факт її відкриття, він вважатиметься таким, що прийняв її в силу норми ч. 3 ст. 1268 ЦК.

Даний висновок підтверджується і наведеним вище нормативним переліком доказів постійного проживання. Жоден з доказів, навіть довідка житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, органу місцевого самоврядування не може бути абсолютним свідченням того, що спадкоємець проживав разом із спадкодавцем безпосередньо перед його смертю.

3. Новим ЦК не збережений такий спосіб прийняття спадщини, як фактичний вступ в управління або володіння спадковим майном (ст. 549 ЦК УРСР). Впровадження цієї новели пов'язується покликане, насамперед, зменшити кількість спорів, пов'язаних з неоднозначним застосуванням судами інституту прийняття спадщини шляхом вступу в управління або володіння нею.

Прийняття спадщини шляхом постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини не може прирівнюватись до фактичного вступу в управління або володіння спадковим майном. Для першого способу прийняття спадщини необхідними є два юридичних факти: позитивний (постійне проживання в одному житловому приміщенні із спадкодавцем на час відкриття спадщини) і заперечний (відсутність відмови від прийняття спадщини протягом встановленого законом строку). Навпаки, підставами застосування другого способу була значно ширша кількість юридичних фактів. При цьому

сам по собі факт проживання спадкоємця зі спадкодавцем в одному житловому приміщенні був недостатнім для визнання спадкоємця таким, що прийняв спадщину шляхом фактичного вступу.

Нотаріальна та судова практика під вступом спадкоємця в управління або володіння спадковим майном розуміла будь-які активні дії, що свідчили про наявність фактичного волевиявлення спадкоємця, спрямованого на володіння, користування та розпорядження спадщиною. Зазначені дії могли виражатися у підтриманні майна, що входить до складу спадщини, у належному стані, пред'явленні претензій до боржників спадкодавця, погашенні його боргів, сплаті податків та зборів, здійсненні за рахунок спадщини інших виплат, дозволених законом. Для безспірного визнання особи спадкоємцем необхідно було, щоб перелічені вище дії здійснювались систематично і продовжувались до закінчення строку для прийняття спадщини.

4. Частина четверта цієї статті встановлює додаткові гарантії охорони спадкових прав малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб з обмеженою дієздатністю. Зазначені особи вважаються такими, що прийняли спадщину завжди, крім випадків їхньої відмови від спадщини, а щодо малолітніх та недієздатних осіб - відмови, здійсненої від їхнього імені батьками (усиновлювачами), опікуном з дозволу органу опіки та піклування (частини 2 - 4 статті 1273).

Проте з міркувань практичного характеру зазначеним особам (їхнім представникам) доцільно подавати заяву про прийняття спадщини до нотаріальної контори в тих випадках, коли до складу спадщини входить майно, права на яке вимагають свого включення у свідоцтво про право на спадщину (права власності на нерухоме майно, права на вклад, права інтелектуальної власності тощо).

5. Слід зацентувати увагу на тому, що норма ч. 5 ст. 1268 ЦК регламентує виникнення прав спадкоємців на спадкову масу в тому вигляді, в якому вона існувала на час відкриття спадщини (виділено мною - Є. Р.), тобто на день смерті спадкодавця або на день, з якого останній оголошується померлим (ч. 2 ст. 1220 ЦК). Дане правило не узгоджується з нормою ст. 1218 ЦК. Новелою ст. 1218 ЦК є вказівка на те, що склад спадщини визначається не на день, а на момент смерті спадкодавця. За цивільним законодавством УРСР коло прав та обов'язків спадкодавця визначалося на час відкриття спадщини, яким згідно зі ст. 525 ЦК УРСР визнавався день смерті спадкодавця (ця норма збереглася у ст. 1220 ЦК). Таким чином, права та обов'язки спадкодавця включалися до складу спадщини лише якщо вони належали спадкодавцеві на день його смерті, тобто до кінця тієї календарної доби, коли відкривалася спадщина. Причому

зазначені права та обов'язки переходили до спадкоємців такої особи незалежно від того, чи вони були набуті (припинені) спадкодавцем до або після настання смерті. Головне, щоб вони існували до кінця тієї доби, коли сталася смерть спадкодавця.

Новий ЦК України передбачає, що задля точного і об'єктивного вирішення питання про склад спадщини повинен бути врахований саме момент (година та хвилинка) набуття чи припинення прав та обов'язків. Так, якщо після настання смерті спадкодавця, але в один день (добу) з її настанням спадкодавцеві була нарахована грошова винагорода або судом було прийнято рішення про конфіскацію його майна, такі акти не породжують юридичних наслідків спадкування. В першому випадку спадкодавець не встиг набути право на винагороду і тому останнє не може переходити до членів його сім'ї або входити до складу спадщини за правилами ст. 1227 ЦК; в другому - оскільки рішення про конфіскацію прийняте вже після смерті суб'єкта права власності, майно спадкодавця не переходить у доход держави, а включається до спадкової маси.

Водночас не можна не визначити, що аналізована новела не узгоджується з імперативним правилом, викладеним у ч. 2 ст. 1220 ЦК, про те, що часом відкриття спадщини виступає саме день, а не момент смерті спадкодавця. Нормою ст. 1218 ЦК законодавчо утверджується відхід від традиційного принципу про те, що з часом відкриття спадщини пов'язуються усі важливі правові наслідки, пов'язані зі спадкуванням (див. коментар до ст. 1220 ЦК).